

Maria Kielar-Turska

Krakowski ośrodek psychologii

Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności 7, 51-76

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria KIELAR-TURSKA

KRAKOWSKI OŚRODEK PSYCHOLOGII

Historia krakowskiego ośrodka psychologii liczy 100 lat. Miałam szczęście poznać wszystkie znaczące osoby budujące krakowski ośrodek psychologii, oprócz jego założyciela, Władysława Heinricha. Stąd mój stosunek do tych osób jest bardzo osobisty. Postaram się jednak mówić o faktach.

Wprowadzenie

Początki psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie sięgają pierwszych lat XX wieku. W 2003 roku minęło sto lat od założenia pierwszej naukowej placówki psychologicznej w Krakowie. Kraków był, obok Lwowa, jednym z pierwszych ośrodków w Polsce, w których rozwijała się myśl teoretyczna i doskonalili się warsztat badawczy nowej dyscypliny naukowej, jaką u progu XX wieku była psychologia.

Początki psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim wiążą się z dwiema wielce zasłużonymi dla polskiej psychologii postaciami: Władysława Heinricha (1869–1957) (Ryc. 1) i Stefana Szumana (1889–1972) (Ryc. 2). Pierwszy z nich dał podstawy psychologii ogólnej, zaś drugiego uważa się za nestora polskiej psychologii rozwojowej. Mimo niewątpliwych różnic można wskazać także na podobieństwa między tymi postaciami, choć w dokumentach nie znalazłam śladów ich naukowej współpracy. Obaj uczeni dochodzili do psychologii, rozpoczynając od studiów w innej niż psychologia dziedzinie [taki fakt znajdziemy w życiorysach większości twórców psychologii, takich jak na przykład Z. Freud (lekarz), J. Piaget (biolog) czy L. S. Wygotski (literaturoznawca i prawnik)]. Władysław Heinrich rozpoczął od politechnicznych studiów w zakresie matematyki i przyrodoznawstwa; był asystentem A. Witkowskiego w Katedrze Fizyki Doświadczalnej, a na-

stępnie docentem tej katedry. Stefan Szuman ukończył studia z zakresu medycyny i był czynnym lekarzem; w czasie I wojny światowej pełnił funkcję lekarza polowego; brał udział w powstaniu wielkopolskim i za zasługi w ratowaniu rannych został w 1920 roku odznaczony Krzyżem Walecznych, zaś w czasie II wojny światowej zorganizował punkt opatrunkowy dla rannych żołnierzy; za udział w ruchu oporu został odznaczony Krzyżem Partyzanckim.

Obaj uczeni studiowali za granicą: Heinrich na politechnice w Zurychu i na Uniwersytecie w Monachium, gdzie studiował filozofię i psychologię; doktoryzował się w Zurychu (1894) u R. Avenariususa na podstawie pracy, której tematem była krytyczna analiza ówczesnej przodującej psychologii niemieckiej ze szczególnym uwzględnieniem jej aspektu filozoficznego (*Bemerkungen zur neueren physiologischen Psychologie in Deutschland mit besonderer Berücksichtigung der Aufmerksamkeit*). Szuman studiował medycynę w Monachium i Würzburgu. W Poznaniu studiował psychologię i pedagogikę i tam doktoryzował się (1926) u Stefana Błachowskiego na podstawie rozprawy *Sztuka dziecka*. Obaj uczeni uprawiali psychologię o orientacji doświadczałnej, na czym niewątpliwie zaważyło ich przyrodoznawcze przygotowanie.

Obaj uczeni stworzyli formalne ramy psychologii na Uniwersytecie Jagiellońskim: Heinrich założył w 1903 roku Pracownię Psychologii Doświadczałnej, która w oparciu o wzory angielskie i amerykańskie została urządzona na poziomie europejskim. W pracowni tej prowadzono badania o ogromnej wartości poznawczej i praktycznej. Warto wspomnieć choćby badania nad uwagą w związku z czytaniem, wykonywane przez M. Falskiego, autora pierwszego polskiego elementarza. Tablica upamiętniająca to ważne dla nauki wydarzenie, jakim było powstanie Pracowni Psychologii Doświadczałnej, znajduje się w gmachu Collegium Witkowskiego, gdzie pracownia powstała dzięki wsparciu wybitnego fizyka A. Witkowskiego i dokąd powróciła po I wojnie światowej. Po II wojnie Heinrich odbudował zniszczoną pracownię w budynku przy ul. Piłsudskiego i był jej dyrektorem; po przejściu Heinricha na emeryturę funkcję kierownika Pracowni Psychologii Doświadczałnej od 1956 roku przejął Włodzimierz Szewczuk, uczeń i współpracownik Heinricha. Szuman natomiast objął w 1928 roku kierownictwo nowo powstałej Katedry Psychologii Pedagogicznej, w której prowadzono pionierskie na owe czasy badania nad rozwojem dziecka. Kiedy w 1957 roku otwarto samodzielne studia psychologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, Katedrą Psychologii kierował Szuman, a od 1961 roku funkcję tę przejął Włodzimierz Szewczuk; wówczas w skład Katedry wchodziły dwa zakłady: Zakład Psychologii Ogólnej (kierowany przez Szewczuka) i Zakład Psychologii Wychowawczej (kierowany przez Szumana, a następnie Marię Przetacznik-Gierowską). W 1968 roku Katedra Psychologii została w ramach ogólnych zmian strukturalnych, jakie miały miejsce w Polsce, przekształcona w Instytut Psychologii, w którym stopniowo powstawały nowe zakłady i pracownie, a mianowicie: Psychologii Defektologicznej, Psychologii Klinicznej, Psychofizjologii, Psychologii Pracy,

Psychologii Społecznej. Część Instytutu Psychologii znalazła się wówczas znowu w pomieszczeniach Collegium Witkowskiego. W 1997 roku część pracowników Instytutu Psychologii utworzyła na Wydziale Zarządzania Instytut Psychologii Stosowanej. Aktualnie Instytut Psychologii na Wydziale Filozoficznym (do 1993 roku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym) tworzy siedem zakładów, w których pracuje 9 samodzielnych i 32 niesamodzielnych pracowników naukowych, oraz prowadzi studia doktoranckie dla 80 doktorantów, a także studia podyplomowe z zakresu poradnictwa i pomocy psychologicznej. Obecnie Instytut Psychologii mieści się w budynku przy al. Mickiewicza 3, zaś biblioteka Instytutu pozostała nadal przy ul. Piłsudskiego, gdzie psychologia miała swoje miejsce od 1945 roku.

Obaj uczeni pozostawali w kontakcie z ośrodkami psychologii za granicą. Szuman nawiązał kontakt z uczonymi w Genewie: Edouardem Claparedé'em i Jeanem Piagetem oraz w Wiedniu: Charlottą Bühler. Heinrich utrzymywał kontakty z ośrodkami psychologicznymi w Anglii (Cambridge) i Stanach Zjednoczonych (New Haven). Obaj byli członkami Polskiej Akademii Umiejętności.

Zarówno Heinrich, jak i Szuman wykazywali wysoką wrażliwość na dzieła sztuki; w pracach każdego z nich znajdziemy odwołania do utworów artystycznych: literackich, plastycznych, muzycznych. W pracy *Psychologia uczuć* (1907) Heinrich podawał przykłady opisów nastrojów i wzruszeń z literatury pięknej, a mianowicie utworów Kasprowicza, Maupassanta, Reymonta, Słowackiego, a także malarskich prac Gauguina, Malczewskiego, Matejki, Wyspiańskiego. Odwoływanie się do dzieł sztuki szczególnie wyraźnie widoczne jest w twórczości naukowej Szumana, który w takim samym stopniu był naukowcem, jak artystą: studiował w Szkole Sztuk Zdobniczych w Poznaniu; uprawiał też sztukę praktycznie – grał na skrzypcach, malował, pisał wiersze (w 1933 roku wydał tom wierszy *Drzwi uchylone* pod pseudonimem Łukasz Flis).

Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż doświadczalny sposób uprawiania psychologii utrzymał się w krakowskim ośrodku psychologii do dzisiaj. Prężnie rozwijają się w Instytucie Psychologii zapoczątkowane i uprawiane doświadczalnie subdyscypliny psychologii, a mianowicie psychologia eksperymentalna w Zakładzie Psychologii Eksperymentalnej, którym kieruje Edward Nęcka, oraz psychologia rozwojowa i wychowawcza w Zakładzie Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej im. Stefana Szumana, kierowanym obecnie przez Marię Kielar-Turską. Żywa pozostała także filozoficzna refleksja pozwalająca na odsłanianie istoty rozważanych zagadnień, najwyraźniej zaznaczająca się w pracach Krzysztofa Krzyżewskiego.

Przedstawiając krakowski ośrodek psychologii, spróbuję scharakteryzować dorobek każdej z osób, której naukowe osiągnięcia stanowiły istotny wkład w rozwój tego ośrodka. Aby ułatwić odbiorcy orientację w chronologii i powiązaniach poszczególnych osób, proponuję zapoznać się z zestawieniem podanym w schemacie 1.

Schemat 1. Krakowski ośrodek myśli psychologicznej – osoby i relacje między nimi

Krakowska Szkoła Psychologii

Władysław Heinrich (1869–1957)	Stefan Szuman (1889–1972)
<p>Uczniowie Władysława Heinricha</p> <p>I. Danuta Gierulanka (1909–1995)</p> <p>II. Włodzimierz Szewczuk (1913–2002)</p>	<p>Uczniowie Stefana Szumana</p> <p>I. Maria Przetacznik-Gierowska (1920–1995)</p> <p>II. Maria Einhorn-Susulowska (1915–1998)</p> <p>III. Władysław Dynier (1907–1997)</p> <p>IV. Lidia Geppertowa</p> <p>V. Anna Wszyńska (1923–2005)</p> <p>VI. Edward Franus</p>
<p>I. Uczniowie Danuty Gierulanki</p> <p>1. Maria Węgrzecka (AE)</p> <p>2. Janusz Zdebski (AWF)</p> <p>II. Uczniowie Włodzimierza Szewczuka</p> <p>1. Anna Galdowa</p> <p>2. Krzysztof Krzyżewski</p> <p>3. Edward Nęcka</p> <p>4. Jerzy Siuta</p>	<p>I. Uczniowie Marii Przetacznik-Gierowskiej</p> <p>1. Jan Fenczyn (AWF)</p> <p>2. Jan Kaiser</p> <p>3. Maria Kielar-Turska</p> <p>4. Grażyna Makiello-Jarża (IPS)</p> <p>5. Adam Niemczyński (IPS)</p> <p>6. Magdalena Smoczyńska (KJO)</p> <p>7. Barbara Szmigielska</p> <p>II. Uczniowie Marii Einhorn-Susulowskiej</p> <p>1. Dorota Kubacka-Jasiecka (IPS)</p> <p>2. Władysław Łosiak</p> <p>3. Zbigniew Nęcki (IKS)</p> <p>4. Barbara Pilecka (IPS)</p> <p>V. Uczniowie Anny Wszyńskiej</p> <p>1. Krzysztof Klimasiński</p> <p>2. Władysława Pilecka</p> <p>3. Mieczysław Radochoński (UR)</p> <p>VI. Uczniowie Edwarda Franusa</p> <p>1. Tadeusz Rotter (IPS)</p> <p>2. Tadeusz Marek (IZ)</p>
	<p>Uczniowie Jana Kaisera</p> <p>Jan Fenczyn (AWF)</p> <p>Barbara Szmigielska</p>

Uwaga: w zestawieniu wymieniono jedynie samodzielnych pracowników naukowych; oznaczenia uczelni podano przy osobach, które nie są zatrudnione w Instytucie Psychologii na Wydziale Filozoficznym UJ.

Skróty użyte w schemacie:

IPS – Instytut Psychologii Stosowanej na Wydziale Zarządzania UJ

IKS – Instytut Komunikacji Społecznej na Wydziale Zarządzania UJ

IZ – Instytut Zarządzania na Wydziale Zarządzania UJ

KJO – Katedra Językoznawstwa Ogólnego na Wydziale Filologicznym UJ

UR – Uniwersytet Rzeszowski

Obszary badań podejmowane przez obu założycieli krakowskiego ośrodka psychologii

Władysław Heinrich prowadził pierwsze w Polsce badania eksperymentalne w zakresie psychologii. Uważał, że psychologia powinna stosować metody obiektywne, wypracowane przez nauki przyrodnicze. Wszelkie poznanie powinno, jego zdaniem, wychodzić od analizy danych bezpośrednich, które informują nas o istnieniu obiektywnego świata; w ten sposób jego jakości są nam dane bezpośrednio, a nie są wynikiem wewnętrznego opracowania przez podmiot. Człowiek, będąc częścią obiektywnie istniejącego świata, podlega tym samym, co otaczający go świat, prawom. W odkrywaniu tych praw psychologia powinna korzystać z doświadczeń nauk przyrodniczych: badać to, co obserwowalne, a zatem: zmiany w organach zmysłowych, w układzie nerwowym, wypowiedziach. Zdaniem Heinricha, psychologia powinna zrezygnować z metody introspekcji i nie podejmować takich problemów, jak odkrywanie świadomości. Opierając się na tych założeniach, Heinrich prowadził badania eksperymentalne nad uwagą, widzeniem przestrzennym, uczuciami. W prowadzeniu tych badań w stworzonej przez niego pracowni pomagało mu przygotowanie matematyczno-przyrodnicze. Badania nad uwagą doprowadziły do stwierdzenia, że jest ona powiązana z działaniem organów zmysłowych. I tak, uwadze wzrokowej towarzyszy napięcie mięśni ocznych oraz rozszerzenie źrenicy. To twierdzenie zostało rozszerzone następnie na uwagę słuchową, której towarzyszą zmiany w działaniu błony bębenkowej, oraz na uwagę dotykową, w przypadku której obserwuje się rozszerzenie naczyń włoskowatych skóry, umożliwiające wzrost ukrwienia jej określonej części. W końcu Heinrich odniósł powyższe ogólne stwierdzenie do działania kory mózgowej: w stanach uwagi następuje podwyższenie ukrwienia odpowiednich ośrodków korowych. Badania Heinricha nad uwagą trwały 40 lat i pozwoliły autorowi wypracować własną teorię uwagi: uwaga jest stanem aktywności organów zmysłowych i odpowiadających im ośrodków korowych; przejawia się zmianami w urządzeniach akomodacyjnych i mięśniowych, które umożliwiają odbiór bodźców i przyczyniają się do odczuwania stanu napięcia. Zdaniem W. Szewczuka, teoria ta nie została podważona przez żadne późniejsze badania.

Problem uwagi podjął także Stefan Szuman. Na podstawie teoretycznych analiz doszedł do następującego określenia uwagi: uwaga jest takim stanem i poziomem aktywności nerwowej w korze mózgowej, który przygotowuje, a następnie podtrzymuje sprawną pracę organizmu w zakresie jego poznawczej orientacji i celowej działalności w świecie otaczającym. Szuman prowadził również badania empiryczne nad uwagą: pod jego kierunkiem sporządzano i analizowano protokoły lekcji zawierające dokładny ich opis, dosłownie zapisane wypowiedzi uczniów i nauczycieli oraz zdjęcia fotograficzne uczniów, ukazujące zewnętrzne przejawy skupienia uwagi. Na podstawie tego materiału Szuman pokazał, jak wraz z rozwojem dziecka zwiększa się jego umiejętność skupiania uwagi, a jednocześnie zmniejsza się ilość zabiegów nauczyciela prowadzących do skupienia uwagi ucznia oraz jakie zabiegi nauczycieli są najbardziej efektywne. W wyniku tych empirycznych prac powstała książka *O uwadze. Aktywizowanie i kształtowanie uwagi uczniów na lekcjach w szkole* (1961). Była to pierwsza w Polsce praca nad uwagą i jej przejawami w procesie uczenia się.

Problematyka uwagi stała się pod koniec XX wieku przedmiotem wnikliwych badań w paradygmacie *cognitive psychology*. W Instytucie Psychologii UJ badania takie są prowadzone przez Edwarda Nęckę i jego współpracowników. Zmieniła się koncepcja uwagi i metody badania. We współczesnej psychologii uwaga rozpatrywana jest w kategoriach procesu przetwarzania informacji; jest traktowana jako mechanizm redukcji nadmiaru informacji. Zostały określone podstawowe funkcje uwagi, takie jak: selektywność, czujność (oczekiwanie na bodziec), przeszukiwanie (badanie pola percepcyjnego wg przyjętego kryterium) oraz kontrola czynności jednoczesnych. Opracowano teorie wyjaśniające funkcjonowanie mechanizmu uwagi: a mianowicie teorie uwagi selektywnej oraz uwagi podzielnej (zasobów uwagi). Autorzy teorii uwagi selektywnej utrzymują bądź to, że przyjęcie ważnej informacji odbywa się już na wczesnych etapach przetwarzania, zatem mechanizm uwagi kieruje się sensorycznymi, fizycznymi właściwościami bodźców; bądź to mówią o późnej selekcji, na etapie semantycznego opracowywania informacji; bądź to utrzymują, że selekcja zachodzi na każdym etapie przetwarzania informacji (Treisman, 1980). Teorie uwagi podzielnej informują, że istnieje niespecyficzna energia mentalna, przydzielana poszczególnym czynnościom według ich ważności (Kahneman, 1973). Badania nad rozwojowym aspektem mechanizmu uwagi dotyczą tzw. funkcji zarządzającej; prowadzi je Marta Białecka-Pikul.

Inny temat podejmowany przez obu założycieli krakowskiego ośrodka psychologii to uczucia. Heinrich w książce *Psychologia uczuć* (1907) przedstawił własną koncepcję uczuć i sposób ich badania. Autor wyróżnia dwa typy objawów psychicznych: nastroje oraz wrażenia i wyobrażenia. Nastroje mają subiektywny charakter: ten sam nastrój może występować wobec najróżniejszych zmian świata fizycznego, a z kolei *ten sam zapach może być raz przyjemnym to znów wstrętnym [...] kolor biały będący u nas kolorem radości jest u Chińczyków kolorem smutku* (*Psychologia*

uczuc, str. 31). Z połączenia nastrojów z elementami wrażeniowymi i wyobrażeniowymi powstają uczucia. Nastroje wrażenia i wyobrażenia pozostają takie same, ale zmieniają się ich połączenia – *Wskutek tego i życie uczuciowe człowieka w coraz to nowej występuje formie* (*Psychologia uczuć*, str. 51). Heinrich przyjmuje takie wskaźniki nastroju, jak puls i oddech. Można je mierzyć i wyrażać ilościowo. W książce podaje wykresy tych dwu wskaźników dla osób zdrowych i chorych, osób pozostających w różnym nastroju i pod wpływem bezpośrednio działających bodźców. Proponuje klasyfikację uczuć według kryterium treści. Wyróżnia trzy grupy uczuć: intelektualne, w których przeważają elementy wyobrażeniowe; zmysłowe, z przeważającymi elementami zmysłowymi; emocjonalne, zawierające elementy wzruszeniowe. Píše też o pamięci uczuć; wspomnieniom uczuć nie odpowiadają zmiany fizjologiczne. Uważa, że odtwarzanie życia uczuciowego jest zadaniem sztuki. Na uwagę zasługuje podjęcie tej niezwykle złożonej problematyki psychologicznej i zaproponowanie jej uporządkowania.

Szuman prowadził nad uczuciami badania o charakterze pragmatycznym. W pracy *Badania nad wzruszeniem egzaminacyjnym i jego wpływem na sprawność umysłową w czasie egzaminu* (1932) przedstawił fizjologiczne objawy towarzyszące napięciu umysłowemu i niepokojowi, jaki zwykle przeżywa uczeń zdający maturę albo student w czasie egzaminu. Okazało się, iż mierzone objawy fizjologiczne, takie jak puls czy obecność cukru w moczu, występowały u wszystkich zdających, bez względu na stopień przygotowania.

Warto zwrócić uwagę, iż współczesna psychologia zajmuje się sferą emocjonalną człowieka w powiązaniu ze sferą poznawczą. Jak pamiętamy, takie ujmowanie uczuć w badaniach prezentowali obaj wspomniani naukowcy. Współczesna psychologia mówi nawet o inteligencji emocjonalnej (por. D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, 1997).

Warto wskazać jeszcze jedną uprawianą przez obu uczonych dziedzinę badań, a mianowicie psychodydaktykę. Heinrich rozumiał społeczne znaczenie nauk pedagogicznych i zwracał uwagę na potrzebę podnoszenia poziomu tych nauk. W tym właśnie celu zorganizował po II wojnie światowej Studium Pedagogiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim, które miało przygotowywać do pracy w zawodzie nauczyciela absolwentów różnych kierunków studiów. Idea ta została ożywiona w latach osiemdziesiątych i Studium zaczęło na nowo funkcjonować. Szuman przygotowywał psychologiczne podstawy do pracy nauczycieli: pisał dla nich podręczniki (po wojnie ukazały się: *Psychologia wychowawcza wieku dziecięcego* (1947), *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego* (1948)), drukował wiele artykułów w czasopismach dla nauczycieli. W pracach tych autor podawał, podobnie jak w innych, rzetelne dane z obserwacji, cytował dziecięce wypowiedzi. Jego dydaktyczne przesłanie zawierało się w zachęcaniu do patrzenia na dziecko, do obserwowania dziecka i uświadamiania sobie, co znaczą jego zachowania oraz co z tego wynika dla nauczyciela. Nie był to nachalny dydaktyzm, ale raczej rozmowa z kimś, kto, podobnie jak adresat, zna dziecko. Ponadto zamieszczał wiele praktycznych

wskazówek w pracach naukowych. I tak na przykład pracę *Rozwój pytań dziecka* (1939) zamykają praktyczne uwagi dotyczące sposobu odpowiadania dorosłych na pytania dzieci, a praca *O uwadze* zawiera wskazówki co do utrzymania dziecięcej uwagi na lekcji. W Zakładzie Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej funkcjonuje Pracownia Psychologii Dziecka realizująca przesłanie Szumana, by psychologia była bliżej dziecka, bliżej człowieka. Zainteresowanie psychodydaktyką znalazło także wyraz w objęciu przez Szumana funkcji pierwszego rektora Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie i pełnieniu jej w latach 1945–1947.

Psychologia w ujęciu Władysława Heinricha

Heinrich podejmował wiele rozważań teoretycznej natury, nawiązując do filozofii. Na ściśle związki z filozofią wskazują prace dotyczące filozofii starożytnej i średniowiecznej: *Filozofia grecka do Platona. Rozwój zagadnień* (1914), *Filozofia średniowieczna* (1930); monografia poświęcona porównawczej analizie odmian panteizmu Eriugeny i Spinozy. Na szczególną uwagę zasługuje jego praca zawierająca podstawy nowej psychologii: *Zur Prinzipienfrage der Psychologie* (1899; *U podstaw psychologii*, 1988). Oto jego najważniejsze stwierdzenia: człowiek jest składnikiem otoczenia i jako taki może być badany metodami, jakie stosuje się do badania wszystkich innych przedmiotów. Poznawanie świata to jego opis, opis obiektywny. Zadaniem psychologii jest zrozumienie ludzkiego postępowania, zarówno teoretycznego, jak i praktycznego. Celem jest poznanie człowieka działającego. Problemem do rozwiązania jest wyjaśnienie stosunku opisującego do tego, co jest mu dane; problem relacji tego, co fizjologiczne, i tego, co psychiczne; problem dojścia do tego, co psychiczne, opartego na pośredniczących funkcjach mowy. Heinrich nie tylko opracował podstawy nowej psychologii, ale dokładnie rozpracował teorię i metodę badania psychologicznego.

Wiele uwagi poświęcił Heinrich rozważaniom natury metodologicznej. Był zdania, że *nowy przyrodniczy sposób rozpatrywania musi znaleźć zastosowanie w psychologii, jeżeli ma ona zostać nauką przyrodniczą* (*U podstaw psychologii*, s. 109). Psychologowie mają dyskutować o obiektywnych stanach rzeczy, a nie subiektywnych przeżyciach podmiotów. Zdaniem Heinricha, porzucenie danych bezpośrednich, a w ich miejsce operowanie pojęciami, które powstały na gruncie jednostronnych poglądów filozoficznych, powoduje, że powstają w psychologii pytania, które muszą zostać nierozwiązane. *Celem jest poznanie człowieka, a nie odkrywanie jego świadomości* – pisał Heinrich (tamże, s. 112). I dalej: *Jeżeli u człowieka, którego obserwujemy, tak jak on się przedstawia naszej bezpośredniej obserwacji, badamy szereg zmian fizjologicznych i stwierdzamy ich związek ze zmianami świata jakościowego, to bardziej celowe i poprawniejsze jest badanie tego właśnie związku niż traktowanie obiektywnych, jakościowych zmian jako skutków zmian fizjologicznych* (tamże, s. 112). Proponowana przez Heinricha metoda wymaga, by nie wychodzić poza to, co jest

bezpośrednio dane, i nie zastępować tego przez uzupełniające, nieoglądowe przypuszczenia. Obserwowany przez badacza człowiek jest człowiekiem fizjologicznym, a nie świadomością (tamże, 113). Metoda ta prowadzi do zrozumienia ludzkich działań i ludzkich wypowiedzi. Heinrich zwracał uwagę na znaczenie reakcji słownych w badaniu psychologicznym. Mowa traktowana jest przez niego jako system znaków, który jest w stanie wyrazić symbolicznie procesy zachodzące w otoczeniu, a także określone procesy zachodzące w człowieku (tamże, 114). Zaznacza przy tym, że symboliczne dopiero wówczas staje się psychicznym, gdy symbole są rozumiane (tamże, 116). Mowa jest systemem materialnych znaków, środkiem pośredniczącym między człowiekiem a otaczającym go światem, szczególnie innymi ludźmi, którzy, jak uważał Heinrich, należą do tego świata. Zdaniem W. Szewczuka praca *U podstaw psychologii* jest jedną z najwybitniejszych pozycji w literaturze psychologicznej przełomu XIX i XX wieku.

Charakteryzując osobę uczonego i jego naukowe dokonania, jego uczeń W. Szewczuk pisze, iż Władysława Heinricha cechowały szerokie horyzonty myślowe, odwaga poznawcza, inwencja teoretyczna i eksperymentalna, rzetelność badawcza, stałe dążenie do wiązania teorii z praktyką, dbałość o rozwój kadry naukowej, talent organizacyjny i konsekwencja w działaniu.

Stefana Szumana budowanie polskiej psychologii rozwojowej

Szumana interesowały ogólne zagadnienia rozwoju, których wyjaśnienia szukał w koncepcjach biologicznych. Stanowisko takie, lansujące zasady naukowego przyrodoznawstwa, nie było popularne w okresie międzywojennym; dzięki niezależności poglądów Szumana Uniwersytet Jagielloński był wówczas jedynym ośrodkiem postępowej myśli psychologicznej. Ta idea Profesora została najdobitniej wyrażona w pracy *Organizm a życie psychiczne* (1934), przygotowanej wspólnie ze St. Skowronem. W pracy tej Szuman przedstawił problem instynktu w odniesieniu do człowieka; analizował prace I. Pawłowa, zwracając uwagę na funkcję adaptacyjną reakcji odruchowych. Szuman uważał, że rozwój ma fizjologiczne uwarunkowania; tej podstawy rozwoju nie należy lekceważyć, a należy ją zgłębiać w badaniach interdyscyplinarnych. Opracował własną koncepcję czynników rozwoju (*O czynnikach kształtujących psychikę dziecka w wieku przedszkolnym*, 1960), wśród których akcentował rolę aktywności własnej, dzięki której dziecko nie odzwierciedla świata biernie; w wychowaniu należy zatem pozostawić miejsce na samodzielność i swobodę dziecka. Wśród teoretycznych prac na uwagę zasługują: *Geneza przedmiotu* (1932) ukazująca fazowy proces rozwoju poznawczego dziecka, poczynszyszy od pojedynczych wrażeń, a skończywszy na wyobrażeniach, którym towarzyszą znaki (praca ta do dziś nie straciła na aktualności); oraz *Teoria inteligencji* (1938) jako zmieniającej się, a nie stałej w życiu osobniczym zdolności. Inteligencja aktualizuje się w aktach myślenia, a jej rozwój polega na

wzroście doświadczenia intelektualnego. Zatem im więcej wykonujemy aktów myślenia, tym bardziej umożliwiamy rozwój inteligencji. Szuman wyróżnia inteligencję potencjalną, czyli zdolność do uczenia poprzez inteligentne myślenie, oraz inteligencję efektywną jako umiejętność sprawnego i skutecznego posługiwania się doświadczeniem przy rozwiązywaniu problemów. Pierwsza z wymienionych prac spotkała się z uznaniem zarówno w kraju (powoływał się na nią J. Mazurkiewicz w pracy *Wstęp do psychofizjologii normalnej*, 1950), jak i za granicą (cytował ją J. Piaget w pracy *La genèse de l'intelligence*), a przedstawione w niej idee na temat początkowego okresu w rozwoju poznawczym dziecka nie straciły na aktualności, zyskały natomiast udokumentowanie w postaci wyników badań eksperymentalnych nad intermodalnością spostrzegania. Z kolei zaprezentowana przez Szumana teoria inteligencji przywodzi na myśl zaproponowane później przez R. B. Cattella rozróżnienie na inteligencję płynną jako zdolność do uczenia się i skryształizowaną, zależną od doświadczenia, które to rozróżnienie uważane jest za jedno z podstawowych stwierdzeń dotyczących inteligencji.

Szuman uważał, iż podstawową metodą badacza rozwoju jest obserwacja: należy śledzić i zapisywać przejawy rozwoju. Był zafascynowany różnymi przejawami rozwoju: ruchami rąk przy pracy i zabawie, używaniem słów, reakcją na obrazy symboliczne. Do zapisywania używał nie tylko papieru i ołówka, ale najnowszych na owe czasy urządzeń rejestrujących: aparatu fotograficznego i kamery filmowej. Jako naukowiec chciał uzyskać pełną i dokładną rejestrację procesów i zjawisk, aby zbadać ich strukturę, przebieg, jakość i tempo zmian. Jako artysta zauważał ich przelotność, niepowtarzalność i wiedział, że jako naturalne przejawy rozwoju zasługują na utrwalenie. Fotografia i film pomagały mu pogodzić artystyczną potrzebę utrwalenia niepowtarzalnych, zmieniających się przejawów rozwoju z naukową potrzebą dokładnego zapisu danych przeznaczonych do analizy. Szuman był pierwszym w Polsce psychologiem, który w technice fotograficznej i filmowej dostrzegł wartościowe narzędzie badań psychologicznych i wypróbował je w dziedzinie psychologii rozwojowej. Pierwsze badania z zastosowaniem tych sposobów rejestracji zostały opublikowane już w 1927 roku, a więc około 30 lat po wynalezieniu aparatu filmowego. Po wojnie prowadzono wiele filmowych i fotograficznych zapisów badań dotyczących rozwiązywania zadań konstrukcyjnych, opanowywania praksi, czy też uważania na lekcjach. O tych nowych metodach w badaniach nad rozwojem Profesor mówił na zjeździe Polskiego Towarzystwa Psychologicznego w 1951 roku w Krakowie. Szuman oceniał pozytywnie walory tych narzędzi i przewidywał ich rozwój. Nowe osiągnięcia techniczne pozwalają obecnie stosować w szerokim zakresie techniki fotograficzną i filmową do badań nad rozwojem.

Nie można pominąć wśród osiągnięć Profesora jego badań nad mową dziecka. Ten temat okazał się przewodni nie tylko w ośrodku krakowskim, gdzie jest realizowany do dzisiaj, ale w badaniach nad rozwojem w ogóle. Materiał dzienniczków mowy – prowadzonych przez uczniów i współpracowników Szumana

pod jego kierunkiem – stanowił podstawę opracowań zarówno ilościowych, jak i analiz jakościowych, ukazujących zmiany rozwojowe w mowie i myśleniu dziecka. Wraz z rozwojem psycholingwistyki rozwojowej prowadzone pod kierunkiem Szumana badania nabrały szczególnego znaczenia. Materiał spisany w dzienniczkach i przetransponowany przez M. Smoczyńską na program komputerowy CHILDES (Child Language Data Exchange System) stał się materiałem do badań porównawczych, międzyjęzykowych.

Inny jeszcze zakres badań to problemy wychowania przez sztukę. Na uwagę zasługują przemyślenia Profesora nad rolą sztuki w rozwoju człowieka. Doprowadziły one do stworzenia koncepcji trzech U, którą Szuman przedstawił w pracy *O udostępnianiu, uprzystępnianiu i upowszechnianiu sztuki* (1959). Najprościej mówiąc, jest to koncepcja popularyzacji, przy czym można ją odnieść nie tylko do popularyzacji sztuki, ale do popularyzacji wiedzy naukowej również. Zdaniem Szumana, czynienie czegoś dostępnym i przystępnym do zrozumienia stanowi podstawę upowszechnienia. Profesor dokładnie określa warunki realizowania tego procesu. Uważa, że brak wiedzy w tym zakresie w odniesieniu do sztuki utrudnia właściwe upowszechnienie kultury estetycznej w społeczeństwie. Można powiedzieć, iż w odniesieniu do nauki brak właściwego upowszechniania niesie bądź to banalizowanie dokonań naukowych, bądź też ukazywanie ich w krzywym zwierciadle. Niezależnie od postępu, jaki dokonał się w zakresie możliwości upowszechniania i sztuki, i nauki, koncepcja Szumana pozostaje w tym względzie aktualna.

Szuman prowadził szeroko zakrojone badania nad recepcją sztuki przez dzieci i młodzież: recepcją bajki przez dziecko, filmu, utworów literackich oraz nad rolą sztuki w wychowaniu.

Stefan Szuman był dobrze znany w środowisku naukowym i artystycznym Krakowa. Prowadził dyskusje z Romanem Ingardenem, Zygmuntem Mysłakowskim, eksperymentował nad stanami świadomości z Witkacym, tworzył kabaret z Janem Pougetem.

Uczniowie i współpracownicy Władysława Heinricha

Do uczniów i współpracowników W. Heinricha, których prace miały, bezpośrednio lub pośrednio poprzez ich uczniów, znaczenie dla rozwoju psychologii, zaliczyć należy Danutę Gierulankę i Włodzimierza Szewczuka.

Danuta Gierulanka (1909–1995) (Ryc. 3) była współpracowniczką Heinricha. Z wykształcenia matematyk, z zawodu nauczycielka, odbywała ćwiczenia w Pracowni Psychologicznej, by doskonalić swój warsztat nauczyciela. Z czasem podjęła pod kierunkiem Heinricha badania nad przyswajaniem pojęć geometrycznych, które to badania stały się później podstawą jej pracy doktorskiej. Po wojnie została asystentką w Zakładzie Psychologii Doświadczalnej. Prowadziła badania w za-

kresie psychologii myślenia. Jednocześnie brała udział w wykładach i seminariach prowadzonych przez Romana Ingardena, co zaowocowało wzbogaceniem prowadzonych badań pogłębioną refleksją filozoficzną.

Głównym osiągnięciem naukowym D. Gierulanki było opracowanie koncepcji rozumienia i metody badania rozumienia. Zdaniem autorki, rozumienie jest procesem, w którym występuje poznawcze ujmowanie czegoś w sposób pośredni: w przejściu od znaków graficznych do czegoś innego następuje uchwycenie tej dziedziny rzeczywistości, której dotyczy tekst. Dochodzi wówczas nie tyle do rozumienia samego tekstu, ile danej dziedziny przedmiotowej, której tekst dotyczy. U odbiorcy może dojść do lepszego rozumienia myśli, niż sam autor potrafił ją wyrazić.

Metoda badania rozumienia zaproponowana przez Gierulanekę, a polegająca na ujmowaniu niewielkiego fragmentu zdania i przewidywaniu jego dalszej części, pozwala na poznanie jednego z najważniejszych procesów występujących w procesie rozumienia czytanego tekstu, tj. antycypacji. Chodzi tu zarówno o antycypację treściową, jak i językową, tj. leksykalną i syntaktyczną. Koncepcja ta pozwala uchwycić, jak konstrukcje językowe, charakterystyczne dla danej dziedziny wiedzy, wpływają na rozumienie tekstu.

Warto zaznaczyć, iż problematyka rozumienia przeżywa swój renesans związany z jednej strony z psycholingwistycznymi badaniami nad tekstem, a z drugiej strony z badaniami nad problemem alfabetyzacji. Te pierwsze dotyczą takich szczegółowych zagadnień, jak: rozumienie zdań dwuznacznych, rola struktury gramatycznej w rozumieniu zdań, rola struktury tekstu w jego rozumieniu. Drugi kierunek badań nad rozumieniem tekstu pokazuje poziom osiągnięć w tej dziedzinie poszczególnych grup społecznych, zaznaczając, że we współczesnym świecie – jak stwierdza I. Białecki, organizujący badania nad alfabetyzacją w Polsce – trzeba umieć czytać, rozumieć informacje, by znaleźć dobre miejsce w życiu. Ponadto testy badające rozumienie tekstu weszły na stałe do wielu testów sprawdzających umiejętność studiowania u kandydatów na studia. Tak więc podjęta przez Gierulanekę problematyka rozumienia tekstu okazała się ważna i płodna zarówno dla współczesnych badań naukowych, jak i prac o charakterze pragmatycznym.

Uczniowie D. Gierulanki to: Maria Węgrzecka (kieruje od wielu lat pracami Zakładu Psychologii w Akademii Ekonomicznej w Krakowie) i Janusz Zdebski (pełnił funkcję rektora AWF w Krakowie; prowadzi badania z zakresu psychologii sportu).

Włodzimierz Szewczuk (1913–2002) (Ryc. 4) ukończył studia filozoficzne; uczęszczał na wykłady z zakresu psychologii (Heinrich, Szuman), socjologii, prawa i językoznawstwa. Za swego mistrza uważał W. Heinricha, pod którego kierunkiem przygotował pracę doktorską na temat złudzeń optyczno-geometrycznych. Po wojnie pracował przez pewien czas na Śląsku w Pracowni Psychotechnicznej

oraz organizował Centralny Instytut Psychopracyczny na potrzeby hutnictwa. Od 1946 roku jednocześnie pracował w Pracowni Psychologii Doświadczalnej UJ, którą następnie kierował. Od 1961 roku przejął kierownictwo Katedry Psychologii po Szumanie.

Prace naukowe W. Szewczuka dotyczyły wielu różnych grup tematycznych, a mianowicie: 1) teoretycznych podstaw psychologii, 2) zagadnień procesów poznawczych, a szczególnie pamięci, 3) zdolności, 4) osobowości, 5) sumienia, 6) psychologii człowieka dorosłego, 7) racjonalizacji pracy.

W zakresie teoretycznych podstaw psychologii prowadził krytyczną analizę psychologii postaci. Jego praca *Teoria postaci i psychologia postaci* (1951) została uznana za najbardziej gruntowne studium tego rodzaju w literaturze światowej. Autor przedstawił w niej zarówno krytykę stwierdzeń psychologów postaci, jak i wyeksponował ich zasługi, a mianowicie: zniesienie przepaści między spostrzeganiem i myśleniem, zwiążanie tych procesów z motoryką oraz uwydatnienie czynności organizowania w dynamice życia psychicznego.

Drugi kierunek psychologii, który wywołał żywe zainteresowanie W. Szewczuka, to psychoanaliza. Wyniki swoich studiów nad pracami przedstawicieli psychoanalizy, a zwłaszcza Z. Freuda, przedstawił w książce *Wstęp do antypschoanalizy* (1970). Krytycznie analizował założenia i warsztat naukowy Freuda, wykazując m.in. że w badaniach nad wspomnieniami z wczesnego dzieciństwa psychoanalizy popełniają błąd metodologiczny, uniemożliwiający prawdziwe wyjaśnienie opisywanych zjawisk.

Badania nad procesami poznawczymi miały charakter eksperymentalny, a najszerzej zakrojone dotyczyły pamięci. Profesor zamierzał przebadać proces zapamiętywania, pamiętania i przypominania, by sformułować ogólną teorię pamięci. Udało mu się zakończyć 53 eksperymenty nad zapamiętywaniem i opublikować ich wyniki. Przedstawił je w pracy *Psychologia zapamiętywania* (1957), w której sformułował prawa zapamiętywania określające warunki, jakie muszą być spełnione, by zapamiętanie nastąpiło. Nie zrealizował niestety w pełni swoich zamierzeń, co nie pozwoliło na sformułowanie pełnej teorii pamięci.

Inny zakres eksperymentów nad procesami poznawczymi dotyczył rozumienia traktowanego jako proces jawienia się, aktywizowania już istniejącego poznania, względnie jako etap końcowy myślowego poznawania. Treść rozumienia jest, zdaniem Szewczuka, zdeterminowana doświadczeniem poznawczym jednostki. Autor wyróżniał subiektywne i obiektywne kryterium rozumienia; zgodnie z tym ostatnim, przedmiot jest rozumiany przez kogoś, jeśli potrafi on powiedzieć o istotnych właściwościach tego przedmiotu niezależnie od warunków operowania nim. Badania nad rozumieniem zaowocowały zorganizowaniem w 1961 roku międzynarodowego sympozjum i wydaniem pierwszej w Polsce pracy na ten temat (*O rozumieniu*, 1962).

Zainteresowania Szewczuka problematyką osobowości doprowadziły do stworzenia teorii zdolności, zgodnie z którą zdolności może być tyle, ile jest ro-

dzajów działalności ludzkiej. Wyniki przemyśleń i badań autor opublikował w książce *Trudności myślenia i rozwijanie zdolności uczniów* (1983), ukazującej także perspektywy nauczania. W. Szewczuk przedstawił własną koncepcję osobowości. Jego zdaniem osobowość jest to rzeczywista struktura, a jej centralną część stanowi samoświadomość. Druga struktura to plan życiowy zawierający cele działań, trzecia to światopogląd, a czwarta to charakter jako zespół sposobów postępowania człowieka. Wszystkie pomysły Szewczuka miały źródło w krytycznej ocenie istniejących koncepcji w danym obszarze badań.

Na uwagę zasługuje pierwsza w literaturze polskiej pozycja dotycząca rozwoju człowieka w dorosłości, *Psychologia człowieka dorosłego* (1962). Autor przedstawił możliwości rozwojowe człowieka w zakresie spostrzegania, pamięci obrazów i słów, myślenia oraz uczenia się na podstawie badań własnych i obcych. W podsumowaniu tych rozważań stwierdza, że *możliwości rozwojowe dorosłych są znacznie większe, niż to zakłada dzisiejsza praktyka w zakresie oświaty dorosłych* (tamże, s. 84). Zaproponował także podział życia człowieka dorosłego na okresy, przy czym wyróżnił trzy: 1) stabilizacji planu życiowego, 2) progresywnej ekspansji z *opus magnum* u szczytu – okres ten cechuje nastawienie przyszłościowe; działalność jest przeżywana jako realizacja wewnętrznego obowiązku, jako spełnianie przeznaczenia; przeżycie dokonania swego największego dzieła, co stanowi moment przełomowy w życiu dorosłego człowieka, 3) regresywnej ekspansji z uwydatniającą się coraz wyraźniej dominantą starzenia. Do tej koncepcji odwołują się polscy badacze rozwoju w biegu życia, m.in. Adam Niemczyński, Zbigniew Pietrasinski.

Szewczuk przygotowywał podręczniki służące kształceniu studentów psychologii w okresie, kiedy polska literatura psychologiczna była jeszcze uboga (*Psychologia*, T. 1, 2, 1966). Wydał *Atlas psychologiczny* (1976), która to pozycja ma dużą wartość dla historyka myśli psychologicznej. Był inicjatorem wydania i redaktorem *Encyklopedii psychologii* (1998).

Szewczuk miał rozległe zainteresowania pozapsychologiczne: interesował się literaturą (nawet pisał teksty poetyckie), malarstwem, fotografią, podróżami. Był aktywnym działaczem politycznym, a swoje ukierunkowanie ideologiczne prezentował też w pracach naukowych. Teksty najpierw przemyślał, a potem pisał piórem na białym papierze. Nie przeszkadzały mu odgłosy morza czy śpiew ptaków, ale dezorganizowała głośna muzyka jazzowa.

W. Szewczuk miał wielu uczniów, spośród których przypomnę przede wszystkim tych, którzy pozostali w Instytucie Psychologii, wzbogacając dorobek naukowy tego Instytutu, a mianowicie:

Anna Galdowa, która przez wiele lat zajmowała się badaniami nad pamięcią. Następnie przeszła do studiów w zakresie psychologii osobowości i zapoczątkowała linię rozważań w paradygmacie psychologii egzystencjalnej, kontynuowaną aktualnie przez Małgorzatę Opoczyńską. Kierowała Zakładem Psychologii Ogólnej po przejściu Szewczuka na emeryturę.

Krzysztof Krzyżewski – prowadzi badania nad historią myśli psychologicznej; łączy psychologiczną analizę z refleksją filozoficzną. Kieruje obecnie Zakładem Psychologii Ogólnej.

Edward Nęcka – prowadzi badania w paradygmacie psychologii kognitywnej nad inteligencją i elementarnymi procesami poznawczymi, takimi jak pamięć i uwaga; stosuje metodę eksperymentu. Jest autorem formalnej teorii inteligencji. Drugim obszarem jego naukowych dokonań jest psychologia twórczości. Założył Zakład Psychologii Eksperymentalnej, którym kieruje.

Jerzy Siuta – prowadzi badania eksperymentalne nad pamięcią i uczeniem. Interesują go problemy psychologiczne związane z hipnozą. Założył Zakład Psychologii Behawioralnej.

Uczniowie i współpracownicy Stefana Szumana

Szuman lubił pracować w otoczeniu swoich uczniów, dzielić się z nimi swoimi odkryciami, przemyśleniami, zarażać swymi pomysłami i badawczą pasją. W dni wolne od pracy chętnie urządzał wspólne wycieczki, które także były okazją do naukowych dyskusji. Stąd w jego otoczeniu zawsze było wielu słuchaczy i współpracowników, a każdy z nich kontynuował jakiś kierunek badań, odwoływał się do jakiejś idei zapoczątkowanej przez Szumana. Do najbliższych współpracowników i uczniów Szumana należy zaliczyć: Lidię Geppertową, Marię Przetacznik-Gierowską, Marię Susułowską, Annę Wyszynską (z d. Dzierżankę), Władysława Dynera, Edwarda Franusa, Stefana Suchonia.

Maria Przetacznik-Gierowska (1920–1995) (Ryc. 5) najpierw studiowała polonistykę, co dało jej solidne podstawy do badań nad mową dziecka, zapoczątkowanych przez Szumana. Był to zasadniczy nurt badań M. Przetacznik-Gierowskiej. Sama prowadziła pod kierunkiem Szumana dzienniczek mowy swego synka Jasia. Obok analiz ilościowych w zakresie słownictwa dzieci (określenie zasobu słownikowego w okresie od 1;6 do 6;0; ustalenie proporcji poszczególnych części mowy w słowniku dziecka i ich frekwencji) prowadziła badania nad treścią słownika dzieci w zakresie przymiotników, wykazując, że dzieci najpierw używają określeń wartościujących i sensorycznych, zaś frekwencja określeń pośrednich wzrasta pod koniec wieku przedszkolnego. Opisała także funkcje określeń przymiotnikowych: dziecko za ich pomocą wyodrębnia poszczególne charakterystyki osób, przedmiotów i zjawisk, a jednocześnie używanie tych nazw wspiera jego analizę spostrzeżeńową: dziecko uświadamia sobie, że postrzegane obiekty posiadają różne cechy. Prowadziła badania nad opanowywaniem przez dziecko struktur gramatycznych, co przejawia się w złożoności i strukturze zdania. Opisała także funkcje dziecięcych wypowiedzi, pokazując, iż pod koniec wieku przedszkolnego wypowiedzi dziecka są już długie, ale nie zawsze zwarte

i uporządkowane: logika wypowiedzi jak gdyby nie nadąża za bogactwem słów i struktur gramatycznych.

Warto zwrócić uwagę, iż badania stanowiące kontynuację tych rozpoczętych pod kierunkiem Szumana Maria Przetacznik-Gierowska poszerzała pod wpływem powstających w ramach psycholingwistyki rozwojowej nowych teorii opanowywania języka przez dziecko. Jej badania stanowiły zawsze krytyczną analizę rozpatrywanej koncepcji i przyniosły twórcze modyfikacje. Przykładem mogą być badania nad posługiwaniem się przez dzieci językiem w niektórych kontekstach społecznych wyróżnionych przez B. Bernsteina, a mianowicie nad mową kontrolującą, instruującą, narracyjną. Inne tematy opracowane przez Przetacznik-Gierowską to: werbalna aktywność twórcza, orientacja rodziców w rozwoju językowym dziecka oraz umysłowa reprezentacja i jej zmiany w ontogenezie, czego ilustrację stanowi praca nad wiedzą potoczną o gospodarce, która powstała w wyniku kontaktów z ośrodkami naukowymi we Francji (P. Verges) i we Włoszech (A. E. Berti, A. S. Bombi).

Drugi obszar badań prowadzonych przez M. Przetacznik-Gierowską dotyczy zagadnień związanych z samym procesem rozwoju. Są to badania nad wpływem środowiska wychowawczego (rodzinnego i instytucjonalnego) na rozwój dziecka, prowadzone w związku z pracą konsultanta w Instytucie Matki i Dziecka, które obok poznawczego miały ogromne znaczenie praktyczne (wskazówki dla lekarzy, pielęgniarek), a także badania nad zjawiskiem akceleracji w rozwoju fizycznym i psychicznym. Przetacznik-Gierowska adaptowała szereg metod badania dziecka, między innymi: skalę Brunet-Lezine do badania psychofizycznego rozwoju małego dziecka, test „Świat” Ch. Bühler do badania osobowości małego dziecka, test Grimm i Scholer do badania sprawności językowej. Metody te są nadal wykorzystywane w badaniach rozwoju dziecka.

Maria Przetacznik-Gierowska jest autorką podręczników z zakresu psychologii rozwojowej i wychowawczej, które nadal służą studentom psychologii i pedagogiki. Przygotowany wspólnie z Marią Tyszkową tom *Psychologia rozwoju człowieka* (1996), zawierający teoretyczne podstawy studiów nad rozwojem człowieka, miał stanowić początek szerszego opracowania na ten temat. Warto zaznaczyć, że dzieło to jest kontynuowane przez uczniów obu Autorów; dotychczas ukazały się dwa kolejne tomy, z których jeden dotyczy opisu rozwoju w poszczególnych okresach życia, a drugi ukazuje dokonania psychologii rozwojowej w zastosowaniach.

Podobnie jak jej nauczyciel, potrafiła skupić wokół siebie wiele osób zainteresowanych badaniami nad rozwojem i zachęcić je do własnych poszukiwań badawczych. Była otwarta na pomysły swoich uczniów, dzięki czemu poszerzał się zakres tematów badawczych i rosła wiedza o rozwoju człowieka, a kierowany przez nią Zakład Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej postrzegany był jako najbardziej prężny ośrodek psychologii dziecka w kraju. Jej uczniowie kontynuują prace badawcze nad rozwojem człowieka w różnych ośrodkach naukowych

w Polsce. Są to: Jan Fenczyn (AWF), Ewa Jackowska (Uniwersytet Szczeciński), Aniela Kaczanowska (IPS), Jan Kaiser (kieruje Zakładem Psychofizjologii, prowadzi badania eksperymentalne w zakresie psychofizjologii), Maria Kielar-Turska (kieruje Zakładem Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej im. Stefana Szumana, prowadzi badania nad rozwojem sprawności językowych i komunikacyjnych oraz poznawczą reprezentacją, recepcją literatury, stymulowaniem rozwoju, stosuje metody eksperymentalne), Dorota Kubicka (prowadzi badania nad aktywnością twórczą dzieci), Maria Ligeza (prowadzi badania nad narracją dziecięcą), Grażyna Makiełło-Jarża (IPS, prowadzi badania nad rolą środowiska rodzinnego w rozwoju), Adam Niemczyński (Instytut Spraw Publicznych, prowadzi badania nad rozwojem w dorosłości oraz zarządzaniem w oświacie), Magdalena Smoczyńska (prowadzi badania nad rozwojem mowy małego dziecka w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego UJ, kieruje Pracownią Badań nad Mową Dziecka), Barbara Szmigielska (prowadzi badania nad poczuciem kontroli u dzieci, jest autorką pierwszej w Polsce monografii o marzeniach sennych dzieci), Stanisław Zabielski (Uniwersytet w Białymstoku, interesują go metody jakościowe w psychologii).

Maria Einhorn-Susułowska (1915-1998) (Ryc. 6). Uznaje się ją za twórczynię krakowskiej szkoły psychologii klinicznej. Założyła Zakład Psychologii Klinicznej. Jednym z rysów tej szkoły było rozszerzenie obszaru badań psychologii klinicznej o problemy chorych somatycznie (kardiologicznie, onkologicznie). Można powiedzieć, iż była prekursorką psychologii zdrowia zajmującej się zasobami zdrowia, a nie objawami chorobowymi. W badaniach stosowała metody obserwacji i wywiadu, metody stosowane i preferowane przez Szumana. Uważała, że testy, kwestionariusze należy traktować jako jedynie metody dodatkowe. Preferowała metody analizy jakościowej. Podejmowała problemy dotyczące różnych stron życia ludzi w jakiś sposób zagrożonych, borykających się z trudnymi sytuacjami życiowymi: m.in. ludzi starych (*Psychologia starzenia się i starości*, 1989), więźniów obozów koncentracyjnych, osób zagrożonych chorobą nowotworową. Utrzymywała ścisłą współpracę z psychiatrią, proponując model współpracy psychologa z psychiatrą. Szczególnie bliska była jej orientacja psychiatry A. Kępińskiego, z którym łączyła ją wieloletnia przyjaźń.

Kontakty z Katedrą Psychologii Wychowawczej niewątpliwie przyczyniły się do podejmowania przez M. Susułowską również tematów pedagogicznych: wspólnie z zespołem opracowała zagadnienie powodzenia w studiach (*Psychologiczna analiza przebiegu studiów wyższych*, 1977), zorganizowała Uniwersytet Trzeciego Wieku, który działa do dziś i cieszy się dużym zainteresowaniem.

Einhorn-Susułowska pozostawiła wielu uczniów, którzy kontynuują jej dzieło, przyjąwszy propagowany przez nią sposób kontaktowania się z pacjentem. W tym miejscu wymienię tylko niektórych z nich: Wanda Badura (Ośrodek Interwencji Kryzysowej), Barbara Józefikowa (Klinika Psychiatryczna CMUJ),

Dorota Kubacka-Jasiecka (Instytut Psychologii Stosowanej, studia z zakresu psychologii zdrowia), Władysław Łosiak (kieruje Zakładem Psychologii Klinicznej, prowadzi badania nad stresem w paradygmacie *cognitive sciences*), Marek Motyka (CMUJ, prowadzi studia w zakresie psychoterapii), Zbigniew Nęcki (Instytut Komunikacji Społecznej, prowadzi badania w zakresie psychologii społecznej), Tadeusz Ostrowski (Instytut Psychologii Stosowanej, prowadzi badania z zakresu somatopsychologii), Helena Wrona-Polańska (AP, prowadzi badania z zakresu psychologii zdrowia).

Lidia Geppertowa – we współpracy ze Stefanem Szumanem prowadziła badania porównawcze nad posługiwaniem się językiem przez dzieci słyszące i głuche. Jej prace z lat sześćdziesiątych są do dziś cytowane. Założyła w Instytucie Psychologii Zakład Psychologii Defektologicznej, który został przekształcony w latach dziewięćdziesiątych XX wieku w Zakład Psychopatologii i Rehabilitacji. W latach siedemdziesiątych wyjechała do Szwajcarii, gdzie mieszka do dzisiaj.

Anna Wyszyńska (1923–2005) objęła po wyjeździe Lidii Geppertowej z kraju Zakład Psychologii Defektologicznej i kierowała nim do odejścia na emeryturę. Prowadziła pod kierunkiem Szumana badania nad opanowywaniem ruchów narządziowych, czyli prakcji, przez dzieci we wczesnym dzieciństwie. Szczególnie interesował ją rozwój dzieci we wczesnym i średnim dzieciństwie. Po objęciu Zakładu Defektologii zajęła się problemami funkcjonowania dzieci z różnymi rodzajami niepełnosprawności w środowisku. Jej uczniowie: Krzysztof Klimasiński i Władysława Pilecka, pracują w Zakładzie Psychopatologii i Rehabilitacji. Krzysztof Klimasiński prowadzi badania w zakresie psychopatologii, badania eksperymentalne nad myśleniem niewidomych. Kieruje Zakładem Psychopatologii i Rehabilitacji. Władysława Pilecka prowadzi badania nad dzieckiem przewlekle chorym. Mieczysław Radochoński kieruje Zakładem Psychologii na Uniwersytecie Rzeszowskim; prowadzi badania z zakresu terapii rodziny oraz psychopatologii.

Edward Franus, współpracując z Szumanem, pomagał przy wprowadzaniu metod fotograficznych i filmowych do psychologii. Przygotował albumy fotograficzne prezentujące zasadnicze fakty rozwojowe w okresie od urodzenia do 6 roku życia (*Rozwój niemowlęcia*, 1968; *Rozwój małego dziecka*, 1976; *Rozwój dziecka w wieku przedszkolnym*, 1975; *Sprawdziany rozwoju dziecka*, 1975). Prace te stanowią unikatowy materiał do studiów nad rozwojem dziecka i są do tej pory wykorzystywane w kształceniu studentów psychologii i pedagogiki. Ponadto Franus prowadził badania nad myśleniem technicznym u dzieci i młodzieży. Założył Zakład Psychologii Pracy, w którym rozwijał swoją koncepcję psychologii ergonomicznej. Jego współpracownikami i uczniami byli między innymi: Tadeusz Marek (Instytut Zarządzania, prowadzi studia w zakresie neuronauki oraz metodologii

psychologii), Tadeusz Rotter (Instytut Psychologii Stosowanej, prowadzi badania z zakresu psychologii transportu).

Władysław Dyner (1907–1997) – przyjaciel i współpracownik S. Szumana. Uczestniczył w wielu wspólnych przedsięwzięciach, jak np. w realizacji filmu *Ręce dziecka przy pracy i zabawie* (1945, reżyserował Tadeusz Marczyński), który ukazywał ręce dziecka i ręce dorosłego w działaniu; przedstawiał obrazowo tezę, iż dziecko, które bawi się, uczy się żyć. Film był pokazywany na festiwalu filmów UNESCO w Paryżu w 1946 roku, wywołując duże zainteresowanie. Dyner prowadził badania nad zabawami tematycznymi dzieci (*Zabawy tematyczne dzieci w domu i w przedszkolu*, 1983). Kierował Katedrą Psychologii w WSP w Krakowie. Jego prace z zakresu teorii i praktyki wychowania przedszkolnego przyczyniły się w znacznym stopniu do zwrócenia uwagi na rolę wychowania przedszkolnego oraz przyniosły konkretne wskazówki co do pracy nauczycieli przedszkola.

* * * * *

Krakowski ośrodek psychologii rozrastał się i różnicował zarówno organizacyjnie, jak i pod względem podejmowanych tematów badawczych. Zawsze otwarty na kontakty z ośrodkami za granicą prezentował dokonania stojące na wysokim poziomie teoretycznym i metodologicznym. W Instytucie Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego wykształcili się setki psychologów, którzy nadal wracają do swej macierzystej uczelni, by uzupełniać tu swoją wiedzę i doskonalić warsztat pracy.

Bibliografia

- Heinrich W., 1988, *U podstaw psychologii i inne pisma*. Warszawa: PWN.
- Heinrich W., 1907, *Psychologia uczuć*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Kielar-Turska M., 2000, *Stefan Szuman (1889–1972)*. W: J. Miklaszewska, J. Mizera (red.), *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka.
- Kielar-Turska M., 2000, *Maria Przetacznik-Gierowska (1920–1995)*. W: J. Miklaszewska, J. Mizera (red.), *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka.
- Kosnarewicz E., Rzepa T., Stachowski R. (red.), 1992, *Słownik psychologów polskich*. Poznań: Instytut Psychologii UAM.
- Krzyżewski K., 2000, *Władysław Heinrich (1869–1957)*. W: J. Miklaszewska, J. Mizera (red.), *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka.
- „Kwartalnik Filozoficzny”, 2002, Numer poświęcony pamięci Danuty Gierulanki. T. XXX, z. 2.

- Łosiak W., 2000, *Maria Einhorn-Susułowska (1915–1998)*. W: J. Miklaszewska, J. Mizera (red.), *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka.
- Przetacznik-Gierowska M., 1992, *Autobiografia naukowa (85–119)*. W: T. Rzepa (red.), *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*. Wydawnictwo Impresja.
- Przetacznik-Gierowska M., Wszyńska A. (red.), 1990, *Stefan Szuman (1889–1989). W stulecie urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rozwój i wychowanie*. Książka ku czci Profesora Stefana Szumana w 35-lecie Katedry Psychologii Pedagogicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1963, Warszawa: Nasza Księgarnia (zawiera spis prac Stefana Szumana).
- Smoczyńska M. (red.), 1998, *Studia z psychologii rozwojowej i psycholingwistyki*. Tom poświęcony pamięci Marii Przetacznik-Gierowskiej. Kraków: Universitas (zawiera wykaz prac Marii Przetacznik-Gierowskiej).
- Smoczyńska M. (red.), 1993, *Stefan Szuman (1889–1972) and his studies on the development of language and thought*. Kraków: Instytut Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szewczuk W., 1992, *Autobiografia (120–158)*. W: T. Rzepa (red.), *Historia psychologii polskiej w autobiografiach*. Wydawnictwo Impresja.
- Węgrzecki A., 2000, *Danuta Gierulanka (1909–1995)*. W: J. Miklaszewska, J. Mizera (red.), *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Księgarnia Akademicka.

Ryc. 1. Władysław Heinrich (1869-1957)

Ryc. 2. Stefan Szuman (1889–1972)

Ryc. 3. Danuta Gierulanka (1909–1995)

Ryc. 4. Włodzimierz Szewczuk (1913–2002)

Ryc. 5. Maria Przetacznik-Gierowska (1920–1995)

Ryc. 6. Maria Einhorn-Susułowska (1915-1998)